

УДК 316.454.3

МАНІПУЛЯЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Сасіна Людмила Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, зав. кафедри соціології та психології управління ХНЕУ ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна

Анотація — В результаті узагальнення існуючих думок в роботі визначена сутність і роль маніпуляції як фактору зовнішнього впливу на поведінку людини. Показано, що маніпуляція найбільш притаманна масовому суспільству, вона породжує масову (колективну) поведінку, яка характеризується спонтанністю, некерованістю.

Ключові слова — вплив, маніпуляція, масове суспільство, поведінка.

Вивчення феномену поведінки завжди було і залишається актуальною проблемою. Поведінка обумовлена складним сполученням індивідуальних характеристик людей, а також специфічними особливостями зовнішнього середовища. Усвідомлення ролі і ступеню впливу на поведінку факторів макро- і мікросередовища (в тому числі маніпулятивних технологій) є необхідною умовою ефективної діяльності персоналу і організації. Проте до цього часу залишаються відкритими питання систематизації розрізнених теоретичних положень щодо факторів впливу на поведінку людини і контролю за нею.

Метою даного дослідження є визначення сутності і ролі одного з факторів впливу на поведінку людини – маніпуляції свідомістю.

Чи можна визначити, яке з двох середовищ (мікро- і макро-) в більшій мірі впливає на поведінку людини? В роботі [1] доведено, що однозначно відповісти на це питання неможливо, бо в умовах зростання соціальної мобільності, динамічності розвитку світу фактори зовнішнього середовища (макрорівня) стають для особистості життєво важливими.

Мікросередовище – це частина соціального середовища, з якою безпосередньо взаємодіє людина. Звичайно це – соціальна група. В ній існує прямий і зворотній зв'язок між індивідами. В той же час мікросередовище відчуває на собі безпосередній вплив макросередовища – в ньому відтворюються елементи економічного, політичного і культурного життя суспільства. Тобто соціальна група, з одного боку, є породженням об'єктивно існуючої структури суспільних відносин, з іншого, - автономним утворенням. Друга особливість пов'язана з існуючою специфікою ділового і неформального спілкування, конкретним морально-психологічним кліматом і переконаннями в групі, що відбиваються на вказаних процесах відтворення.

Великий вплив на поведінку людини здійснює, крім зовнішнього середовища, біологічний і соціальний страх. Цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. В першому випадку поведінка краще контролюється, спостерігається менше відхилень від загальноприйнятих норм. В другому – може спостерігатись анти суспільна поведінка зі значними відхиленнями.

Антисуспільна поведінка звичайно виникає на основі мотивів, пов'язаних з забобонами, стереотипним мисленням, аморальністю. Переважання в поведінці таких мотивів, в свою чергу, може свідчити про слабкість контролю мислення, слабкість волі, характеру, надзвичайну емоційність.

Важливою особливістю розвитку сучасного мікросередовища є перехід ЗМІ на принципово новий рівень маніпулювання свідомістю людей. Так, завдяки рекламі, комп'ютерним іграм, розважальним програмам, телесеріалам сучасна людина живе одночасно в двох світах: реальному і

віртуальному. Масовий потік спеціально підібраної інформації, в першу чергу, політичної і торгової реклами, призводить до втрати індивідом стандартизованих матеріальних і духовних потреб. Сучасний маркетинг не тільки вивчає попит, але й активно формує його в інтересах виробника і суб'єкта влади. Сучасна психологічна література присвячена, в основному, міжособистісній маніпуляції поведінкою і реакції людини, суспільства, групи на дії маніпулятора. Так, К.Манхейм досліджує проблеми «соціальних технологій» - сукупності методів, які здійснюють вплив на поведінку людини і є засобами соціального контролю. Г. Маклюен розглядає питання, пов'язані з впливом технічних засобів інформаційного зв'язку на культуру, свідомість людей. Г. Шиллер вивчає основні аспекти впливу ЗМІ на свідомість, формування суспільної думки, управління суспільством. Г. Маркузе аналізує характер підкорення людини інформаційним технологіям.

За змістом маніпулювання - це така форма управління людьми, при якій ігнорується їх власна мета і інтереси. Вони можуть ігноруватись повністю чи визнаватись формально, але на прийняття рішення в будь-якому разі впливають. За формою маніпулювання - це соціально-психологічний обман, побудований на фіктивному визнанні інтересів партнера.

Термін «маніпулювання» по відношенню до людських стосунків має психологічну або навіть психіатричну природу. Маніпуляцією вважаються акти гіпнозу, коли свідомість людини фактично блокується. Тоді вона підкорюється діям, волі і меті гіпотизера.

З точки зору соціології маніпуляція - не гіпноз, а фальсифікація, обман. Сутність маніпулювання намагались розкрити відомі соціологи і психологи. Так, В.Глассер вважав, що маніпулювання відбувається тому, що людина по природі безвідповідальна і намагається перекласти цей тягар на інших, Е. Берн стверджував, що сучасна людина «грає в ігри», С. Перлз доводив, що людина зайнята тим, що управляє і маніпулює оточуючими і разом з

тим надійно спіймана в сіті своїх і чужих маніпуляцій.

На перший погляд, маніпуляція дуже ефективна, тому що дозволяє досягти великих результатів. Так, всю історію ХХ - ХХІ сторіч можна вважати історією маніпуляцій в різних сферах і масштабах: створювались політичні режими, економічні системи, формувались ідеології, образ мислення і поведінки. Не слід вважати, що маніпуляція з'явилась в ХХ сторіччі, ще Макіавеллі рекомендував використовувати друзів і ворогів в своїх власних цілях. Згодом розвиток соціології і психології став сприяти масовому розповсюдженню маніпуляцій. Визнаним популяризатором маніпулятивних технологій став Д.Карнегі. За допомогою своїх рекомендацій він ввів маніпуляцію у всі сфери людських стосунків.

З точки зору практичної діяльності маніпуляція, здавалось би, є доцільною. Якщо вона здійснюється однією людиною заради успіху групи, чи групою - заради успіху організації, чи організацією - заради всього суспільства, то поведінка маніпулятора вважається правильною. Проте з точки зору соціальної психології маніпуляція завжди шкідлива, тому що веде до ущемлення особистості - людина одержує соціальну травму, втрачає віру в вищі цінності. Далі зниження соціальної довіри веде до дезінтеграції суспільства, тобто одержаний економічний чи політичний успіх виявляється меншим за соціальну шкоду. Скоріш за все, зростання дезінтеграції в нашому суспільстві є наслідком широкого застосування у всіх сферах життя маніпулятивних технологій. Такої ж думки дотримувались і відомі філософи А. Камю, Е. Фромм та інші, коли відносили маніпуляцію до патологічних (неетичних, аморальних) явищ. Цей висновок стосується всіх сфер життя. Тому можна стверджувати, що маніпуляція здійснює суттєвий негативний вплив на поведінку людини, на все її життя.

Маніпуляція більш характерна для масового суспільства. Феномен останнього ще не достатньо досліджений, тому відповідний термін не має однозначного тлумачення. Відомо, що характерними

рисами масового суспільства є: анонімність, висока ступінь мобільності, диференціація статусів і ролей, індивідуальний вибір поведінки, відносно незалежний від існуючих траційних норм і цінностей.

В нашому житті спостерігаються всі ці риси. Достатнім свідченням цього є можливість меншої частини суспільства (еліти) маніпулювати більшою для досягнення своїх цілей з використанням ЗМІ, адмінресурсу, реклами і т.і.

Більшість соціологів, які вивчають проблеми масового суспільства, говорять про його негативні прояви (втрата традицій, культурних цінностей, моралі). Це дійсно так, можна відмітити, що однією з найбільш яскраво виражених рис масового суспільства є невизначеність в виборі лінії поведінки людини. Мінливість зовнішнього середовища, відсутність чітких соціальних зразків поведінки викликає почуття невпевненості, несправедливості і, як наслідок, аномії. В такому стані втрачається повага до соціальних інститутів, культурних стандартів, стає популярним принцип: «Потрібно жити сьогоднішнім днем». Хоча очевидними є також позитивні прояви масового суспільства. Відсутність жорстких установок дає більше можливостей людині вільно обирати манеру поведінки, місце проживання, культуру, використовувати джерела інформації і т.і. Тобто масове суспільство можна характеризувати як протирічливе явище, що знаходить своє втілення в масовій (колективній) поведінці.

Вчені, що досліджують колективну поведінку, справедливо вважають її однією з найскладніших проблем соціології. Мільграм і Тог колективно називають поведінку, яка проявляється спонтанно, відносно неорганізовано, непередбачувано і незаплановано стосовно розвитку, і яка залежить від взаємного стимулювання учасників. До видів колективної поведінки вчені відносять не тільки дії (паніку, повстання, революції, масову істерію), але і суспільну думку, пропаганду, моду, масові переконання, тобто все, що можна вважати колективною свідомістю.

Ми будемо розуміти під колективною неорганізованою, неструктурованою, некоординованою поведінку індивідів. Вона проявляється і реалізується як сукупність дій окремих індивідів, між якими відсутній постійний і усвідомлений контакт. На відміну від натовпу, маси відокремлених людей не здатні на загальні руйнівні дії. Проте, колективна поведінка звичайно зорієнтована в якомусь напрямку (в моді, переконаннях, захопленнях), тому вона теж може викликати соціальні зміни.

Звичайно, в такому разі мова про гармонізацію інтересів всіх учасників організованої діяльності не йде. Для радикальної зміни ситуації слід, як показано в роботі [2], підвищити загальноосвітній і загальнокультурний рівень людей засобами соціалізації. Крім того, в подальшому на великих підприємствах доцільно було б створити спеціальні підрозділи – психологічні служби і служби соціального розвитку, як це прийнято в цивілізованих країнах світу. Метою діяльності таких служб повинна бути просвітницька робота з формування навичок взаємодії, володіння техніками і технологіями протидії маніпулятивному впливу.

Список використаної літератури

1. Сасіна Л.О. Вплив факторів макросередовища на економічну поведінку людини: теоретичний контекст / Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».Х.: Вид-во НУА, 2015.- Т.21.- С.342 – 353.
2. Сасіна Л.О. Розвиток мислення в процесі соціалізації / Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференція «Образование и наука та на ХХІ век».- 2015.- Т.5 Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД –С. 94 – 98.

Автор

Сасіна Людмила Олександрівна, зав. кафедри соціології та психології управління Харківського економічного університету ім. С. Кузнеця (sasina.lyudmila@gmail.com)

Тези доповіді надійшли 04 лютого 2016 року

Опубліковано в авторській редакції.